

Granițe, ficțiuni istorice și literare. Studiu asupra reprezentărilor identitare în Sud-Estul Europei

Mircea A. DIACONU

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

mircea_a_diaconu@hotmail.com

Abstract: The premise upon which the present study stands is that Romanian literature is a literary translinguistic system whose configuration is determined diachronically by the fractures occurred in the political realm of the 20th century, such as World War I, the rise and fall of the Communist system, etc., which generated major changes all over Europe in terms of the borders of nation-states. The description of this system may make use of such concepts as *microliterature* and *intra- and extra-territorial literature*, which we have actually proposed and defined elsewhere [Diaconu, 2018]. For the proposed description of literature to be properly connected to reality and its concepts to be used effectively, a synthetic survey of the political background of Transylvania, Bassarabia, and Bukovina is necessary, focusing on the way in which writers viewed their relationship to the centre, to languages, and various other systems. The analysis of some new concepts (Transylvaniam, Bukovinism, Moldovenism) is also needed as they render the phenomenon of oscillation between several centres, expressing the need for an identity, even for the construction of some specific traits depending on location but also on ideology. The present study addresses all of the above-mentioned topics.

Keywords: *Literary geography, microliteratures, intra- and extra-territorial, Hungarian and German literature written in Romania, Romanian literature written in Bassarabia/the Republic of Moldova, former Yugoslavia/ Serbia, Bukovina.*

În “Reading Microliterature: Langage, Ethnicity, Polyterritoriality” [Diaconu, 2018: 135-156], am avansat ideea că literatura română este un sistem literar determinat de contexte geo-politice aflate la intersecția unor granițe de tipuri diferite: cele etnice, cele administrative, cele politice. Iar la acestea am putea adăuga, metaforic vorbind, o serie de granițe istorice, adică de fracturi în ceea ce s-ar putea considera o devenire, o diacronie liniară. Propriu-zis, porneam de la câteva întrebări de genul: Aparțin literaturii române scriitorii din Republica Moldova, Bucovina, Banatul sârbesc ori din estul Ungariei? Are vreo relevanță dacă scriu în limba maternă sau nu? Pot fi incluși literaturii române scriitorii de limba maghiară și germană din România, mai ales că, după 1947, prin instituțiile care constituiau cadrul administrativ, ba chiar social și politic al literaturii, ele fac parte din sistemul literar românesc? În încercarea de a oferi soluții la aceste întrebări – care pot genera o redefinire sistemică a literaturii române –, propuneam concepte precum *microliteratură, literatură intra- și extra-teritorială* al căror rost este să determine o reprezentare a

literaturilor dincolo de criteriul naționalului, care să reflecte situații de fapt pe care o astfel de reprezentare le ignoră.

Pornind de la aceste date, vom putea spune despre literaturile scrise în limbile maghiară și germană din România, ori despre cea scrisă în limba română din Serbia ori Ucraina că sunt minoritare, așa cum vom putea spune despre literatura în limba română din Republica Moldova că este marginală. Le vom putea numi, însă, cu avantajele precizate în studiul invocat, *microliteraturi*, cu existență intra- și extra-teritorială, făcând astfel trimitere spre o teritorialitate (și, implicit, o identitate) în mișcare, determinată de relațiile simultane cu centre de putere și de referință diferite. Prin urmare, vom considera literatura extra-teritorială (i.e. literatura română din Republica Moldova, fosta Iugoslavie, Bucovina și Ungaria) și literatura intra-teritorială (i.e. literatura maghiară și literatura germană din România) drept microliteraturi care pot fi cercetate ținându-se cont de multiplele contextualizări politice, geo-politice, culturale, ideologice, administrative. Or, toate aceste aspecte generează diferențe semnificative.

Pentru a putea descrie literaturile extra- și intra-teritoriale și pentru a putea avansa în încercarea de a le defini ca microliteraturi, aflate la intersecția mai multor tendințe și sisteme (de raportare la ficțiunea a cel puțin celor două centre, cel natural și cel istoric, și la auto-ficțiunea propriei identități), e necesar să facem o incursiune în ceea ce am putea numi *narațiunea și istoria granițelor* teritoriilor aduse deja în discuție. Nu vom face prezentări exhaustive și nici nu vom avea pretenția de a suplini studii istorice propriu-zise; cu riscul de a simplifica în această încercare cu caracter introductiv, ne vom opri la fiecare dintre microliteraturi pentru a-i descrie, simplu spus, mijloacele istorice de funcționare și modalitățile de (auto)reprezentare. Opinia noastră este că stabilirea câtorva repere este absolut necesară unei înscrieri corecte în context a literaturii.

În fapt, deși par realități tari, teritoriile politice se află mai degrabă într-un permanent echilibru precar, care favorizează mozaicul etnic și generează fie o literatură cu funcții în recuperarea sau construirea identității, fie una care depășește problematica etnicității, a apartenenței. Așa încât, am putea vorbi despre delimitările administrativ-politice ca despre niște *ficțiuni ale istoriei*, cu consecințe în planul *geografiei, demografiei, lingvisticii* etc. Europa de Est este consecința câtorva fracturi ale istoriei, precum destrămarea Imperiului Austro-Ungar, a Iugoslaviei, a Imperiului Sovietic, apariția blocului comunist etc., care au generat deteritorializări și reteritorializări cu consecințe în variabilitatea traumelor. O spun Deleuze și Guattari vorbind despre Kafka:

„Descompunerea și prăbușirea imperiului dublează criza, accentuează pretutindeni mișcarea de deteritorializare și provoacă reteritorializări complicate, arhaizante, mitice sau simbolice” [Deleuze, Guattari, 2007: 43].

Reteritorializări care au obsesia *originarului* și a *integralității*. În 1941, de exemplu, după cedarea în 1940 de către România a Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei și recuperarea lor în anul următor, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [Călinescu, 1982] e un act militant de afirmare a identității naționale. Ultimul capitol, „Specificul național”, cu toată dezbaterea sa de idei pe tema identității, a amenințării reprezentate de creația străinilor, e o demonstrație care vine exact pe urmele dorinței de a demonstra existența unui specific, cu grade diferite, care delimitează literatura unui popor și prin urmare spiritul lui, „specificul lui rasial” [Călinescu, 1982: 976]. Ideea dominantă e formulată explicit:

„Istoria literaturii române nu poate fi decât o demonstrație a puterii de creație române, cu notele ei specifice, arătarea contribuției naționale la literatura universală” [Călinescu, 1982: 974].

Acest fapt avea drept cauză tocmai obsesia originalității/originalității și integralității. În construcția gândită de Călinescu străinii, scriitorii evrei și-ar releva inaderența la spiritul românesc. Fenomenul s-a perpetuat în mod natural, fără să fi înregistrat parcă traume vizibile la cei excluși, deși nu putem să nu remarcăm un paradox: peste timp, tocmai în ideea demonstrării priorității specificului românesc, protocronismul din anii '80 ignora componenta lingvistică, esențială pentru ca o literatură să fie națională, au căutat identitatea românească în scrieri de mileniu I scrise în limba latină sau în scrieri de ev mediu redactate în slavonă. În acest caz, de ce nu i-am considera scriitorii români pe cei care scriu, pe teritoriul românesc, în altă limbă decât româna? Sau pe cei care, formați sau nu în spațiul românesc, scriind și publicând în alte spații geografice decât cele românești și în altă limbă decât româna, scriu despre realități românești?

Transilvania s-a unit cu România în 1918, aducând cu ea nu doar un potențial literar și cultural românesc, ci și câteva minorități care-și vor construi propriile povești de legitimare, cu caracter revanșard și recuperator. Este vorba despre minoritatea de limbă maghiară, formată din maghiari și secui, și despre cea de limbă germană, formată din sași, cărora li se alătură, în zona Banatului, șvabii, minorități care în diferite momente ulterioare anului 1918 își caută identitatea și se raportează fie la un centru din afară granițelor politice ale României, fie și la un centru intra-teritorial (Cluj, București), când nu își caută – soluție provizorie, considerată salvatoare deocamdată – propria identitate. Publicată în spațiul transilvănean, dar cel mai adesea la Buda și mai puțin la București, literatura română din Transilvania de dinainte de 1918 era cunoscută în România și era inclusă în circuitul ei de valori. Granițele politice nu erau insurmontabile, și nu numai în plan cultural. Scriitorii puteau pleca din Imperiul Austro-Ungar pentru a se stabili la București, așa cum se mișcau liber în tot imperiul (la Viena, la Praga etc.). mai mult decât atât, unii dintre scriitorii români din Imperiu, din Banat sau din Transilvania, au început prin a scrie în limba maghiară (Ioan Slavici și Liviu Rebreanu), în vreme ce alții, hrăniți din idealuri naționale, scriau sub emblema naționalului. „Să ne mutăm în altă țară”, versul lui Octavian Goga, sugera nu simplul exil, ci o reteritorializare vizionar-hiperbolică: mutându-se în altă țară, locuitorii ar fi trebuit să ia cu ei și pământul în care erau îngropați strămoșii. Goga vorbește metaforic despre o reteritorializare care se și produce în plan politic-administrativ în 1918. Este evident însă că scriitorii români din Transilvania debutați sau afirmați înainte de 1918, ca și aceia care debutează după 1918, sunt integrați în mod natural istoriei literaturii române.

Parțial, același lucru s-a întâmplat cu Bucovina, spațiul de nord al Moldovei, anexat în 1775 de Imperiul habsburgic. Puternic colonizată, Bucovina revine României în 1918, pentru ca după al Doilea Război Mondial să fie integrată Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene (RSSU). După redeşeptarea idealurilor naționale, din 1848, contactele cu literatura română sunt mai frecvente, scriitorii raportându-se la literatura română din Regat, asumându-și în mod natural problematica național-tradiționalistă. În perioada interbelică, tinerii scriitori din Cernăuți, al treilea oraș din România după București și Chișinău, trăiește cu magia Capitalei, a Bucureștiului, unde se face canonul, și scrie o literatură proprie despre care are iluzia nu numai că s-ar fi sincronizat cu literatura din Regat, dar chiar că îi este

superioară acesteia, având, oricum, o identitate proprie. „Goticul moldovenesc” ar defini o estetică proprie, specifică.

Cât privește Republica Moldova, după ce fusese cedată Rusiei țariste în mai multe rânduri, partea dintre Prut și Nistru a Moldovei, numită Basarabia, revine României în 1918. O puternică tradiție culturală de sine stătătoare (cumva izolată și izolaționistă) a locului nu exista din moment ce marii reprezentai ai locului (un Negruzzi sau un Hasdeu, de exemplu) se afirmaseră în România din dreapta Prutului și se integraseră (sau făceau parte în mod natural) culturii române. Dar la sfârșitul anilor '40, deși studiaseră la Iași sau la București, tinerii scriitori din Basarabia își manifestau uneori zgomotos nevoia de individualitate, dezamăgiți. Integrarea în literatura română nu reușise, așa încât orgoliul periferiei se concretiza în gesturi iconoclaste. Cum tinerii bucovineni vorbeau despre superioritatea lor de germanofili, basarabenii puteau invoca dependența și admirația față de Moscova. În cel mai bun caz, Centrul spre care râvniseră în taină, Bucureștiul, Regatul, trebuia nu numai sedus, ci și intimidat. Viena ori Moscova puteau fi reperi care legitimau un specific instituit prin tradiție. După Cel de-al Doilea Război Mondial, Basarabia devine unul dintre statele Uniunii Sovietice și, spre deosebire de partea de nord a Bucovinei care adăpostea o minoritate românească, Republica Socialistă Sovietică Moldovenească (RSSM) avea o majoritate românească, căreia nu i se permitea să se numească românească, ci moldovenească, pe urmele interbelice Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești. Iar schimbarea regimului politic și a granițelor teritoriale și administrative a însemnat nu numai deportări masive în Siberia și colonizări cu populație rusească, ci și scrierea cu grafie slavonă ori instituirea obligativității cunoașterii limbii ruse. Oricum, deși cu statute diferite, Bucovina și Basarabia revin Uniunii Sovietice, unui adevărat imperiu ideologic. Și, din această postură, Centrul – care a devenit brusc intangibil și mitic – s-a proiectat în România. Și cu toate că România însăși făcea parte din Blocul Sovietic, identitatea românească era negată Basarabiei, în vreme ce era acceptată pentru românii minoritari din Ucraina. În tot cazul, în ambele zone, literatura, care funcționează ca mijloc de păstrare a identității lingvistice și a celei etnice într-un mediu deznaționalizant, este consecința tocmai a acestei traume. Că exista o comunitate românească și dincolo de Nistru, în Transnistria, aceste lucruri e o chestiune de nuanță, care complică și mai mult desenul trasat.

În vreme ce anul 1918 este cel al nașterii României Mari, adică în vreme ce românii din Transilvania, Basarabia, Bucovina (nu și cea transcarpatică, din Maramureșul istoric) și Cadrilater se bucură de consecințele unirii cu România, cu promisiunea respectării drepturilor minorităților din aceste zone, Banatul este fracturat. Dunărea împarte Banatul în două, o zonă lipită României, alta, Regatului Sârbo-Croato-Sloven, nou creat. Așa încât, pentru românii din Voivodina, anul 1918 a devenit „anul porților închise” [Almăjan, 2007: 20]. Perioada interbelică n-a dus însă la dispariția acestei comunități, așa cum nu s-a întâmplat nici după apariția, în 1947, a Iugoslaviei. Dar în vreme ce după 1947 Voivodina a avut, în baza autonomiei zonei căreia îi aparținea, puterea și libertatea de a-și afirma identitatea românească, altfel au stat lucrurile cu Valea Timocului, unde limba română avea statutul unei limbi minoritare, dacă nu interzise, măcar persecutate, supuse unui proces programatic de dispariție. La drept vorbind, probabil că n-am fi vorbit despre această zonă dacă din ea n-ar fi apărut Adam Puslojić, unul dintre poeții importanți de limbă sârbă, care a scris până în 1990 exclusiv în limba statului. Oricum, pentru nici una dintre aceste zone, perioada interbelică n-a fost una de afirmarea a unor voci literare puternice. Dar nu este deloc ciudat, în fond, că trauma ruperii de mediul natural românesc a generat înainte de toate încercări de salvare culturală. Ciudat este faptul că fenomenul literar se dezvoltă, și nu numai aici, după includerea, în 1947, în Blocul Sovietic.

În urma stabilirii acestor repere, ar trebui să răspundem la câteva întrebări de domeniul evidenței. Cum se afirmă literatura română în noile zone aparținând României în 1918? Cum se dezvoltă literatura română în zonele românești din afară, după 1947? Care e statutul literaturii maghiare și germane din Transilvania ori a celei germane, ucrainene, poloneze etc. din Bucovina? Mai interesant, chiar, cum se afirmă literatura de limbă germană din Cernăuți într-un spațiu multicultural care trăiește cu mirajul identității naționale? Să nu uităm că aici se naște Paul Celan și că există opinii foarte diferite privitoare la contactele sale formatoare cu literatura română. Celan nu numai că a debutat cu poemul *Todesfuge* în traducere românească (în 1947), dar trăiește în mediul multicultural al Cernăuților, apoi alături de ultimele valuri suprarealiste din Bucureștii de stânga. Va fi cunoscut el poezia tinerilor poeți români din Cernăuți, ale căror creații erau invocate de Alfred Margul Sperber în „Cernowitzer Morgenblatt” (1918-1940)? Va fi avut vreun impact asupra creației sale poezia suprarealiștilor bucureșteni? Afirmățiunile exegeților sunt nu o dată contradictorii, ca și cum orice ipoteză ar angaja o ideologie. Dar contactele, indiscutabil că vor fi existat (Sperber îi traduce pe poeții cernăuțeni în germană) –, iar faptul că, pornind din Cernăuți, Celan scrie – așa cum s-a spus – în limba celor care i-au ucis părinții e cu atât mai relevant pentru deteritorializările pe care le practică Celan, duse până la – ultimă deteritorializare – plonjarea în adâncurile Senei – care n-a ezitat să-l înghită.

O situație diferită au aceste spații după 1947. Toate aparțin Blocului Comunist, iar acest fapt generează câteva coordonate comune – și cineva ar trebui să studieze la modul concret cum reverberează în teritoriile dependente de Moscova deciziile luate, în plan literar, acolo. Dar câteva diferențe trebuie relevate: în vreme ce Basarabia și Bucovina, deși cu statut distinct (una ca republică de sine stătătoare, a doua, ca regiune minoritară a altui stat), aparțin Uniunii Sovietice, România, Iugoslavia ori Ungaria se află într-o relație tensionată – presupunând nu numai integrare și acceptare, ci și opoziție – cu centrul ideologic de la Moscova. Pe de o parte, există o uniformizare globală a lumii comuniste la nivel instituțional: se edifică uniuni de creație, reviste literare, școli de literatură, alte organisme care urmăresc realizarea unei literaturi dogmatice puse în slujba ideologiei; există chiar o istorie comună. Am putea invoca dezghețul poststalinist, faptul că, din motive de propagandă ideologică, se duce o politică de „colaborare frățească” între minorități și grupurile majoritare; am putea invoca ieșirea de sub tutela dogmatizării literaturii din primii ani ai comunismului, urmată de o eliberare progresivă, care face ca fenomene similare să se dezvolte în toate regiunile-satelit mai degrabă independent, și nu ca urmare a unor influențe dinspre Centrul mitizat spre periferii. Liberalizarea poststalinistă, și nu vreo influență a literaturii române, face ca în anii 60 să existe o epocă a dezghețului și în Basarabia, ori Iugoslavia, și la minoritățile maghiare, ori germane din România. În fond, toate microliteraturile încep în anii comunismului prin a fi nu numai aparent explozive, ci și puternic ideologizate, pentru a se salva ulterior exclusiv în estetic. Pe de altă parte, tezele centrale, de la Moscova, sunt dublate de teze specifice fiecărei zone. În tot cazul, așa controlată și supusă unui program ideologic, sau poate tocmai de aceea, fiind la comandă, literatura grupurilor etnice minoritare se dezvoltă acum și în zone în care anterior lipsise. E fervoarea unei lumi noi care face din literatură un instrument de propagandă. Mai mult, este la mijloc iluzia dezvoltării unei literaturi comuniste globale, o victorie față de libertatea capitalistă, față de care scriitorii reacționau în moduri diferite. În vreme ce unii deveniseră uneltele sistemului politic, alții se izolau, făcând din izolare o formă de protest implicit, sau dimpotrivă, vizau un fel de auto-colonizare față de literatura Vestului, proiectată exclusiv în coordonate estetice, unde își identificau Centrul.

Oricum, zonele supuse atenției au un traseu și repere distincte. După două decenii românești, Basarabia, căreia i se adaugă Transnistria, devine Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, una dintre cele 16 republici ale URSS. Nevoia Moscovei de a impune existența unei identități moldovenești exclude orice discuție despre România¹. Controlate, contactele culturale și literare cu Centrul extra-teritorial (România, București) sunt rare și se făceau, accidental și indirect, prin intermediul librăriilor din Moscova sau, paradoxal, din Cernăuți ori Odessa; în Bucovina, parte acum a Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene, exista o minoritate românească, iar minoritățile se bucurau de privilegiul, fie el oricât de propagandistic, de a fi protejate. Paradoxal, dar dezavantajul românilor din RSSM consta în faptul că nu erau minoritari, iar ca români, nici nu existau. Exista, prin urmare, o literatură moldovenească și ea îi cuprindea și pe scriitorii români din perioadele anterioare născuți pe teritoriul mării Moldove. Ideologic, Moldova își redesena trecutul literar și cultural, iar prezentul trebuia să aibă privirea îndreptată spre Moscova. Or, privirea era îndreptată deopotrivă spre Moscova și spre București, chiar dacă dinspre București imaginile erau distorsionate, dacă nu înnegrite. Cu cât mai înnegrite ideologic, cu atât mai mitice. Minoritară, comunitatea românească din Ucraina (din partea de nord a Bucovinei) are aceleași interdicții în privința contactelor cu România. Fiind însă parte a URSS, îi erau permise contactele cu RSSM. Dacă, totuși, Bucureștiul era interzis pentru scriitori, ei puteau să privească nu doar spre Kiev și spre Moscova, ci și spre Chișinău. Nu întâmplător, majoritatea scriitorilor importanți din Cernăuți și din Bucovina ucraineană au migrat la Chișinău (sau își publicau cărțile în capitala Republicii), în vreme ce scriitorii de la Chișinău migrau eventual spre Moscova (când nu fuseseră deportați în Siberia).

Întrebarea la care ar trebui să se răspundă este dacă a existat un dialog între literaturile statelor URSS, atât de diferite, în fond, măcar prin tradițiile lor individualizante. Or, ipoteza cea mai plauzibilă este că, tocmai ca modalitate de a se apăra de tendințele unioniste (*id est* ale Uniunii Sovietice), aceste literaturi s-au concentrat, cel puțin în ultimele decenii comuniste, asupra lor înseși, repetând sau respectând formal deciziile impuse de Centru, pe care încearcă mai degrabă să-l ignore. Să acceptăm că am avea de-a face cu ceea ce Spivak numește „alteritate speculară abisală” [apud Terian, 2013: 30], adică cu o pulverizare/anulare a Celuilalt? Greu de spus că așa ceva s-ar petrece în cazul *microliteraturilor* care pot fi numite *naturale* și care se raportează mental la un centru prin care se autolegitimează. Ele însele se raportează la un Centru natural (literatura din România, eventual din Vest) căruia vor să-i copieze identitatea. Prin urmare, fenomenul nu poate fi înscris în categoria studiilor comparative coloniale și post-coloniale. Cât despre *microliteraturile ideologice* (literaturile din Blocul Sovietic și din cel, mai amplu, comunist), modelul impus e unul pe care Centrul și-l autoimpune sieși. Altfel spus, Sinele dominant este el însuși o construcție artificială, forțată, ne-naturală. În tot cazul, el n-a generat decât fracturi, rupturi, disensiuni, crize, fiind acceptat prin compromis sau prin impostură.

Românii din Iugoslavia au cu totul alte condiții de dezvoltare. Iugoslavia nu e un stat-națiune, iar Banatul sârbesc, numit Voivodina, funcționează cu grade diferite de autonomie. Prin urmare, asemenea altor minorități, comunității românești i se oferă posibilități de manifestare. Mai mult, pe fondul rupturii dintre Stalin și Tito, iar mai târziu al reacțiilor anti-moscovite ale lui Ceaușescu, comunitatea românească minoritară are

¹ O analiză detaliată și atentă a realităților din viața literară și a literaturii propriu-zise din perioada de după 1947 în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, prin trimitere la sistemul ideologic și la complicatele dispute politice și etnice, realizează Petru Negură într-o carte de referință, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni în epoca stalinistă*, Editura Cartier, 2014.

posibilitatea să se autoexileze în Vest, ba chiar să studieze în România. Faptul că se vorbea despre legendară prietenia dintre Republica Socialistă Federativă Iugoslavia și România nu împiedica exterminarea comunității românești de pe Valea Timocului ori a minorităților macedoromâne, istroromân, meglenoromâne. În tot cazul, scriitorii români din Voivodina aveau contacte cu literatura din România, mai veche sau contemporană, fuseseră atrași în vremea războiului de literatura suprarealistă din România sau din Franța, puteau avea contacte cu scriitori români exilați la Paris, interziși în România, precum Cioran și Ionesco. Mai mult, aparțineau unui spațiu multi-lingvistic care permitea, dacă nu realizarea unor confluente mai adânci, măcar traducerea din și în alte limbi ale spațiului multi-lingvistic iugoslav (croată, sârbă, slovenă etc.). Interferențele dintre aceste literaturi sunt mult mai pregnante decât cele dintre statele aparținând URSS.

Ceea ce trebuie să ne rețină atenția spre a fi investigat pentru fiecare caz în parte este felul cum complexul etnic (faptul că tematica abordată își asumă o misiune recuperatoare față de pericolul dispariției și asimilării etnice) influențează microliteraturile extrateritoriale, cu riscurile care decurg de aici, și care sunt cazurile în care abandonarea acestui complex favorizează o literatură valoroasă, scrisă eventual în altă limbă decât limba maternă. Cert este că prezența în apropiere a Centrului natural visat (lucru care se întâmplă cu literatura maghiară din România ori cu cea română din Basarabia, pentru a da doar două exemple, dar nu se întâmplă cu literatura de expresie germană din România) face ca literatura să se hrănească adesea cu acest complex al etnicității. Excepțiile sunt și ele extrem de relevante. Cert este că *vecinătatea frontierei* naște similarități, chiar dacă în momente diferite din istoricitatea lor, care trebuie puse față în față între microliteraturi din zone diferite.

Dar după 1947, situația e mai degrabă paradoxală, o anomalie programatică: o parte dintre scriitori renunță la identitatea lor etnică (și la orice problematică de acest fel) pentru a sluji dogmei comuniste a centrului, integrându-se astfel politicii oficiale. Crearea unor edituri sau reviste pentru scriitorii de limbă maghiară sau germană a favorizat în România dezvoltarea literaturii în aceste limbi. Scopul viza, firește, realizarea propagandei comuniste, nu a uneia revizioniste. Așa încât, și aici (ca și în Republica Moldova), dacă se vorbește, cel puțin în cazul minorității maghiare, despre succesiunea unor generații literare, faptul are în vedere îndepărtarea progresivă de literatura realismului socialist și recuperarea unei autonomii ideologice și artistice. Identitatea de grup nu mai este atât una etnică, ci una ideologică. În același timp, sistemul politic impunea preeminența literaturii române, a celei majoritare. Pare bizar, dar tocmai în anii comunismului au fost create concepte speciale pentru a denumi literatura maghiară sau germană din România. Astfel, scriitorii maghiari erau numiți „scriitori români de limbă maghiară”, iar literatura în limba germană devenise *rumäniendeutsch Literatur*, tot așa cum, în spațiul sovietic, s-a vorbit despre literatura sovietico-moldovenească. Totul pus, deci, sub semnul „naționalului” etnic sau ideologic, al naționalului sau internaționalismului socialist. Limba, într-adevăr, nu mai conta, dar conta ideologia, chiar atunci când scriitorii de limbă maghiară sau germană erau împotriva sistemului. Altfel, contactele scriitorilor maghiari din România cu cei din Ungaria erau, de asemenea, controlate și organizate pe principii ideologice. Nimic nu se petrecea la voia întâmplării într-un sistem care favoriza parcă mișcările transnaționale. Avantajul scriitorilor germani era că scriau într-o limbă de largă circulație și că nu se hrăniseră prea mult din obsesia granițelor ce trebuie corectate, revizuite, de asemenea, cei din Republica Socialistă Sovietică Moldovenească puteau scrie în rusă și se puteau muta la Moscova, așa cum cei din Iugoslavia puteau scrie în sârbă și să publice la Belgrad.

În fine, în 1989, cade Cortina de Fier, Uniunea Sovietică se destramă, Iugoslavia se dezmembrează, se produc noi relații de putere, granițele – fie ele și naturale – permit mai degrabă contacte, decât rupturi. În urma unor așteptări îndelungate, ar fi fost firesc ca literatura scrisă de români în fosta Iugoslavie, în nordul Bucovinei sau pe teritoriul de azi al Republicii Moldova să se integreze literaturii române, tot așa cum cea a minorităților maghiară și germană din România să se integreze literaturii maghiare sau germane. Or, lucrul acesta nu se produce, sau se produce în grade nemulțumitoare.

Prin urmare, depinzând de mutațiile istorice, politice și geografice, literatura în limba unor minorități etnice sau a unei majorități obligate să se dezvolte independent de un centru extern la care se raportează capătă o identitate traumatică. Obligată să se raporteze la un centru ideologic sau politic pe care îl resimte ca străin și agresiv, literatura aceasta se hrănește mai degrabă din reprezentarea ideală a Centrului furat. Este cazul literaturii maghiare din Transilvania din perioada interbelică, sau a literaturii române din RSSM, ba chiar a literaturii române din Voivodina. În același timp, în anii comunismului, atât în România, cât și în celelalte zone la care ne referim, se produce o altă ruptură, aceea dintre scriitorii minoritari care au acceptat să militeze pentru noua ideologie și aceia care, fie au rămas ancorați în problematica revanșardă, fie au făcut saltul și eventual au sucombat într-o literatură a sinelui, a identității individuale.

În condițiile dezvoltării identității lor extra-teritoriale, sub presiunea granițelor administrative și mentale, câteva dintre aceste *narațiuni ale istoriei* se concretizează în concepte particularizante precum *transilvanism*, *moldovenism*, *bucovinism*, care merită să fie contextualizate, iar semnificațiile lor, decriptate. E de văzut, dar n-o vom face noi aici, de ce ele apar în anumite provincii și nu în altele.

Transilvanismul este un concept care apare la începutul anilor 1920 în comunitatea scriitorilor maghiari din Transilvania, după ce, în urma Primului Război Mondial, această regiune s-a unit cu România. Pierderea contactului direct cu Budapesta, centrul literaturii maghiare, a generat nevoia unei afirmări a specificului local, născut din nostalgia Ungariei Mari. Potențialul geo-politic al conceptului face ca semnificațiile lui să devină deopotrivă un manifest și un program mobilizator. Propriu-zis, scriitorii maghiari susțin că ar exista în Transilvania un specific etnic și cultural, construit tocmai pe interferențele dintre români, maghiari și sași, care ar determina autonomia culturii de aici față de cultura românească, majoritară acum. În viziunea lui Kós Károly, care este părintele și teoreticianul conceptului, „Ardealul reprezenta o entitate specifică din punct de vedere geografic, istoric și cultural, iar etniile aparținând acestui spațiu, respectiv maghiarii, românii și sașii, au întreținut strânse și profunde legături nu numai cu propriile «națiuni-mamă», dar și între ele [...]». Echilibrul relativ dintre aceste trei etnii din Ardeal a dat naștere posibilităților pentru dezvoltarea lor culturală autonomă” [Apud Szonda, 2008: 21]. Așadar, dincolo de viziunea idilică și utopică, se manifestă aici intenția de a reabilita ideea unui Ardeal cu existență istorică autonomă și consacrată care ar trebui dublată de o conștiință pe măsură. În practică, transilvanismul e ilustrat exclusiv de scriitori maghiari. În revistele în care sunt formulate aceste puncte de vedere, apărute chiar pentru a susține o astfel de ideologie, nu publică decât scriitori maghiari sau secui, în limba maghiară. Nu, scriitorii sași, nici scriitorii români care se înscriu firesc, ca și înainte de 1918, literaturii române. De altfel, și înainte de 1918, fie ca își publicau cărțile la Buda și în alte orașe din Imperiul Austro-Ungar, fie că și le publicau în Regatul României, visul lor era recunoașterea în mediul literar românesc. Într-un spațiu care se dorea global, cel al Imperiului Austro-Ungar, scriitorii români visau o Republica Națională a Literelor. De altfel, nu altceva își doreau scriitorii maghiari, chiar sub masca multiculturalismului. Transilvanismul nu era decât o soluție de criză, considerată

implicit tranzitorie, pentru literatura maghiară, o soluție folosită ca instrument politic. Nu e întâmplător, în fond, faptul că ideea transilvanismului apare după 1918, nu înainte. Și nu întâmplător atunci când se vorbește despre literatura maghiară din perioada respectivă, e invocată *cultura* sau *literatura maghiară globală*. Visul intelectualului maghiar era de a reface prin literatură un spațiu politic fărâmat. Visul mobilizant era recuperarea literaturii maghiare în integralitatea sau globalitatea ei. Autonomia politică a Ardealului devenise, până la urmă, ținta oricărui manifest pus sub semnul transilvanismului. Pentru Kós Károly,

„Erdély, Ardeal, Siebenbürger, Transilvania sau în orice altă limbă din lume am denumi-o... este de o mie de ani o unitate istorică separată, cu o conștiință transilvăneană aparte, respectiv cu o cultură și o demnitate independentă” [Apud Szonda, 2008: 20].

De reținut că, în aceste condiții, Ion Chinezu publică, în 1930, un studiu amplu numit *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Iar studiul nu e singular, urmându-i altele, și în anii comunismului, și după 1989, ceea ce nu înseamnă și cunoașterea literaturii maghiare din România de către scriitorii români. O dată cu Cel de-al Doilea Război Mondial și cu includerea atât a României, cât și a Ungariei în Blocul Sovietic, militantismul pentru transilvanism dispare sau capătă alte forme. Ciudat este că, abia în perioada sovietică și comunistă, sub impulsul ideii „înfrățirii popoarelor”, se manifestă o sincronizare între literatura minoritară și cea majoritară, dar o sincronizare determinată politic.

Moldovenismul (sau *basarabenismul*) are conotații ceva mai complicate și diferit contextualizate diacronic. Pe scurt, Basarabia este denumirea dată de Imperiul Țarist părții dintre Prut și Nistru din Principatul Moldovei anexate în 1812. Revenind României după Pacea de la Paris, Basarabia e anexată de sovietici în 1940 și, definitiv, în 1944, devenind RSSM. În 1991, după dezmembrarea URSS, Basarabia devine statul autonom Republica Moldova. Or, pentru fiecare dintre perioade, acest concept de individualizare, particularizant – impus cu forța sau asumat deliberat – are semnificații distincte, ba chiar opuse. În perioada țaristă, o dată cu dizolvarea progresivă a mișcării literare în limba română, scriitorii importanți se refugiază peste Prut, în Principatele Române, sau adoptă limba rusă și consideră basarabenismul o marcă a legăturilor cu literatura rusă. În anii sovietici, însă, moldovenismul e un concept ideologic la dispoziția aparatului de stat al URSS, care dorea distrugerea oricărei urme a conștiinței naționale românești. Totul era moldovenesc sau basarabean, nimic nu mai era românesc. Iar faptul se petrece și pe urmele unor mișcări culturale din perioada interbelică (românească) a Basarabiei. Căci studiind la Chișinău, dar și la București sau la Iași, tinerii scriitori militau pentru valorile regionale, chiar cu nostalgia Rusiei, devenite între timp URSS. Cu toate aceste conotații ideologice traumatizante, moldovenismul, cu echivalentul său perfect derivat din cuvântul Basarabia, revine puternic după 1991, pentru a defini existența unor date specifice față de literatura din România. Este literatura moldovenească literatură română sau decalajele existente ne obligă să vorbim despre „literatură moldovenească”? Opiniile sunt împărțite. La o masă rotundă organizată pe această temă, un prozator basarabean precum Serafim Saka susținea că „Vrem noi ori nu vrem, dar există un fel de literatură căreia îi spunem moldovenească. Pentru că este foarte neromânească” [apud Ciobanu, 2014: 265], chiar în perioada românească literatura din Basarabia fiind percepută ca ceva retardat, întârziat, depășit. Pe vremea RSSM, se împământănisise, oricum, conceptul de literatură sovieto-moldovenească. Putem vorbi despre *proză basarabeană* ori despre *proză (românească) din Basarabia*? Un critic din Basarabia precum Mircea V. Ciobanu consideră, ironic, că

„cele mai cunoscute (în România) texte narative ale basarabenilor nu se încadrează atât în proza românească, cu tendințele ei, cât reprezintă o față «osebită». O proză pe care ar fi putut-o scrie doar basarabeni” [apud Cimpoi, 2004: 78].

În tot cazul, Mihai Cimpoi scrie *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, deși, dincolo de încercările de a identifica fenomene sincrone sau influențe românești, tot timpul e preocupat să identifice notele particularizante ale literaturii basarabene. Capitolul introductiv se intitulează chiar *Literatura basarabească. Caractere esențiale*. E acesta un mod ușor de a depăși contradicțiile, împăcând și capra, și varza, dând senzația unei ieșiri din impas. Și nu este vorba doar despre „caractere esențiale”, ci și de o organicitate de suprafață. Este ceea ce, în fond, îl face pe același Mircea V. Ciobanu să afirme despre poezia basarabească de după Marele Război, de asemenea ironic: „nu se știe dacă este, dar cu siguranță are o istorie a ei” [Ciobanu, 2014: 286]. În fapt, drept concluzie ar putea fi invocate cuvintele lui Wilhelmus Petrus van Meurs, care constată că există printre literați un mit al moldovenismului care

„le-a dat moldovenilor identitate independentă de cea a românilor și, practic, a conectat această identitate la patriotismul sovietic. În plus, mitul a fost utilizat pentru a pune pe baze raționale politica naționalităților și a limbii în Republica Moldova, ca și pentru a furniza o armă în disputele politice în interiorul conducerii moldovenești sau dintre URSS și România” [van Meurs, 1996: 176].

Conceptul recuperator, așadar, al „moldovenismului”, care urma să instituie în interbelic mărci identitare, devine în perioada sovietică o ghiulea atârnată de picior. Căci ideologia politică a URSS profită de această marcă a regionalismului pentru a înțelege prin limba moldovenească și prin popor moldovean/ basarabean entități de sine stătătoare, autonome. Așa încât, în cele câteva decenii de dominare sovietică, moldovenismul devine un concept nefast. În același timp, scrisul cu caractere latine, și nu slavone, ori folosirea sintagmelor „limbă sau literatură română” puteau fi similare cu o condamnare la moarte. Existența fenomenelor basarabene specifice s-a întors împotriva celor care doreau să le instituie.

Concluzia care se impune este că astfel de concepte unificatoare și particularizante se dovedesc a fi consecința unor programe politice sau a unor situații concrete greu de gestionat. În paranteză fie zis, situația – fără prea mare relevanță în plan literar – e și mai elocventă atunci când se vorbește despre *bucovinism* sau *homo bucovinensis*, concepte pe care istoricii români le resping (și după 1918, și după 1991), considerând că ele sunt fie consecința unei intenții de manipulare, la mijlocul secolului al XIX-lea, când autoritățile austriece doresc să impună mental o imagine pe care faptele ar contrazice-o, fie expresia unei nostalgii pentru istoricii din diaspora bucovineană după 1991. „Fantoma nefirescului «homo bucovinensis» este reprezentată tot mai des ca un ideal pierdut, care ar putea fi reînviat”, spun doi istorici contemporani [Olaru, Purici, 1996: 11]. În fond, Bucovina este denumirea dată de Imperiul Habsburgic nordului Moldovei, teritoriu pe care l-a anexat în 1775, și intenția era de a demonstra că ea este o construcție suprastatală, multietnică, în care conviețuiau români, ucraineni, evrei, germani, poloni, unguri, lipoveni, armeni, țigani, slovaci, greci, turci, într-un fel de Elveție din estul Europei. Nici perioada românească n-a fost una idilică, dar după 1940, în urma ultimatumului sovietic, germanii bucovineni se întorc în Germania, iar în nord au loc deportări, arestări, colonizări cu ruși și ucraineni. Astăzi, Bucovina este un teritoriu despărțit de o graniță care separă două naționalități (română și ucraineană), procentul minorităților fiind nesemnificativ. Dar tocmai când

Bucovina a încetat să mai existe *de facto*, prin instituirea unei frontiere trasate prin mijlocul fostului ducat, a reînviat mitul bucovinismului, cu care se hrănesc chiar și etnici români. Nostalgia și dorința fac să se vorbească despre o identitate proprie locului.

Atâta câtă este, relevanța literară din spațiul bucovinean e semnificativă. Căci se pun următoarele întrebări: există „literatura bucovineană” ori literatură română din Bucovina? Ori numai „scriitorii români din nordul Bucovinei”, cum se numește un studiu semnat de Ștefan Hostiuc [Hostiuc, 2005]. Se poate vorbi despre literatura germană, ucraineană, poloneză etc. din Bucovina? E Bucovina un spațiu al interferențelor? Cât îi privește pe scriitorii români, ei sunt animați de idealuri naționale până în 1918, încearcă să se individualizeze și să se integreze în literatura română în perioada interbelică, pentru ca, ulterior, cei din partea de nord să suporte consecințele sistemului politic, ca minoritate, în RSSU din cadrul URSS. Într-un studiu despre mișcarea tinerilor scriitori din Bucovina anilor ‘30 [Diaconu, 1999], constatam existența unui veritabil complex al provinciei care s-a manifestat ca ezitare între dorința obsesivă de a fi recunoscuți, acceptați și integrați de Centrul bucureștean și orgoliul de a li se recunoaște notele particularizante, inventate cu orgoliu. De aici nevoia de a se individualiza ca grup prin existența unui „gotic moldovenesc”, de la care pornește G. Călinescu în istoria lui, care le dedică un capitol distinct. Ce constata G. Călinescu – o bună intuiție, în fond – este că „provincia a devenit puristă”, făcând tocmai din susținerea valorilor pure „o formă de afirmare națională” [Călinescu, 1982: 906]. Este ceea ce se va întâmpla, nu la nivel geografic, ci istoric, cu generațiile – din majoritatea extra-teritoriilor, dar și din literatura centrală – care înving ideologicul printr-o proiectare, tot ideologică, în susținerea esteticului. Fapt confirmat de Pascale Casanova, care constata că, fiind constrânși să servească scopuri naționale, sau, în cazul nostru, ideologice, „scriitorii își creează treptat condițiile libertății literare, prin inventarea unei limbi pur literare” [Casanova, 2007: 63].

Așadar, transilvanism, moldovenism, *homo bucovinensis*? Toate aceste concepte puse în circulație relevă presiunea politică a granițelor – fizice sau mentale – care generează și un anumit tip de literatură, și anumite speranțe. Nu întâmplător astfel de concepte nu există la scriitorii sași ori șvabi din România, așa cum nu există nici la cei români din Serbia. Cum nu există speranțe unioniste, ori de revizuire a granițelor, nu existe nici concepte tari în acest sens. Scriitorii care legitimează folosirea unor concepte particularizante sunt, cu un termen poate cam tare, *prizonieri, etnici și lingvistici, ai conștiinței naționale*. Și slujesc această conștiință națională cu orice risc, pe care și-l asumă. Printre ele, anonimatul, la care se adaugă o problematică regională, conservatoare, care subordonează eul unei colectivități, și o limbă întârziată, defazată. Rare sunt cazurile în care această capcană etnică e depășită. Vida Gábor mărturisește că încearcă să nu fie „prea tare influențat de faptul că maghiarii din România alcătuiesc o minoritate etnică. Aceasta e o problemă de ordin politic, social, și oferă o optică mult prea specială și limitată” [Vida, 1999: 5]. În același sens, Petru Cârdu, poet român din Voivodina, mărturisește: „Nu m-am născut ca român, ci ca ins care trebuie să lase un mesaj omenirii” [Cârdu, 2013: 90]. O excepție, care merită o analiză distinctă, este literatura scrisă de tinerii poeți șvabi, care vor alcătui Grupul de acțiune Banat, cărora li se alătură Herta Müller. Scriitorii aceștia, în special Herta Müller, scriu o literatură care poate fi numită minoră chiar în sensul formulat de Deleuze și Guattari în studiul despre Kafka.

În același timp, conceptele de felul acesta fac dovada nevoii de individualizare. Este vorba, în fond, de construirea unei personalități distincte, care să se diferențieze atât de grupul majoritar, cât și de reperul originar, chiar dacă adevăratul vis (și marea suferință, traumă) vizează înscrierea în literatura-mamă, topirea în organicitatea ei. Afirmția lui Mihai

Cimpoi că „fenomenul basarabeian își așteaptă integrarea în contextul global românesc” [Cimpoi, 2002: 21] e valabilă aproape pentru orice literatură extra-teritorială. Dar cum e posibilă o contopire care să fie în același timp protectoarea unei individualități și absorbirea fără rest? Este un impas concretizat finalmente în analizele autoproiective. Așa se explică faptul că există, elaborate de critici extrateritoriali, *O istorie a literaturii române din Basarabia* (de Mihai Cimpoi), *O istorie a literaturii române din Voivodina* (de Ștefan N. Popa), *Dicționarul literaturii române din Iugoslavia*, de Costa Roșu, în condițiile în care istoriile literare din România trec sub tăcere fenomenele extra-teritoriale.

Teritoriile politico-literare care fac obiectul acestor pagini nu sunt niște „non-locuri” [Augé, 1995: 78], pentru a folosi conceptul propus de antropologul francez Marc Augé, ci dimpotrivă, sunt spații unde literatura relevă întâlnirea, poate chiar confruntarea unor veritabile plăci tectonice. Oricât de mult ar încerca un Centru administrativ să le disloce, oricât de mult încearcă ele să se topească în Centrul mitic, identitatea lor e dată tocmai de eșecul asumării unei diferențe prin raportare la celălalt. Tocmai de aceea, *microliteratura* nu e, cum s-ar putea crede, un alt cuvânt pentru *regionalism*, pentru specific și politică de izolare. Diferența constă în faptul că nu celălalt – oricare ar fi el – stabilește, în oglindă, notele particularizante. Microliteratura elimină din discuție relația de putere și, deopotrivă, autocolonizarea. Chiar dacă „Basarabia față de România nu e același lucru ca Austria față de Germania sau Belgia franceză față de Franța” [Simuț, 2005: 14], cum spune Ion Simuț, istoric literar din România care comentează *O istorie critică a literaturii din Basarabia*, raportarea permanentă la un Centru mitizat nu face decât să alimenteze sentimentul eșecului sau orgoliul diferenței. Firește că Ion Simuț are dreptate, pentru că literatura din Basarabia se hrănește obsesiv din mirajul întoarcerii la matcă. Și dacă un scriitor (cazul lui Emilian Galaicu-Păun, poet, prozator, critic literar care abandonează conținutul pentru a se hrăni din intertext și artificiu), sau o generație întregă (așa-numita generație ‘80) nu fac acest lucru, atunci ei sunt percepuți ca ne-basarabeni, în Basarabia, și eventual foarte români în România. Situație e valabilă pentru toate spațiile supuse atenției. Tocmai de aceea, soluția nu e de găsit în atitudinea neconsolată, recuperatoare, regionalistă, ci în revolta, implicită ori explicită, față de orice dependență.

Să ne amintim că, deși vorbesc despre o istorie unică și „indivizibilă”, Călinescu și, într-un fel sau altul, toți istoricii literaturii române din România de după el ignoră toate fenomenele extra-teritoriale. Iar istoricii literari sau scriitorii din spațiile extra-teritoriale inventează sincronizări și corespondențe, încearcă să se înscrie în organicitatea literaturii teritoriale, căutându-și în același timp mărcile diferențiatore. Și asta în condițiile în care ei înșiși lucrează cu ideea existenței unei literaturi unice și indivizibile, în care nu sunt încă integrați. Aproape fără excepție, scriitorii extra-teritoriali își exprimă regretul, nemulțumirea, reproșul de a nu fi incluși încă în corpul literaturii-mamă.

Prin urmare, cred că soluția practică pentru a ieși din acest impas (un impas cu conotații narcisiste și autoflagelatorii) nu constă în a vorbi în continuare, patetic, dramatic și neconsolat, de o literatură unică și indivizibilă (și de a ignora tot ceea ce nu intră în modelul teoretic propus), ci de a vorbi despre microliteraturi. Iar la întrebarea câte literaturi române, maghiare, germane există am putea vorbi mai pragmatic despre literatura română din Moldova, din Serbia etc., încercând nu să căutăm dovezile unei sincronizări care nu fac decât să alimenteze sentimentul eșecului, al nemulțumirii și frustrării și tot felul de complexe (de superioritate și, deopotrivă, de inferioritate), ci să identificăm propriile istorii, în contexte proprii.

Altfel, totul se raportează la istoria literaturii din patria mamă (chiar dacă, pentru perioade foarte mari, contactele au fost ca și inexistente), și ceea ce rezultă e un soi de ficțiuni reacționare. Și dacă, după 1989, literatura din spațiile extra-teritoriale poate să se lipească celei teritoriale prin fenomene proprii de viață literară, din acel moment abia putem vorbi de sincronizări ori, mai mult, de o singură literatură. Se va ajunge, astfel, la o dispariție a microliteraturilor?

În fapt, de la supoziția că ar putea exista mai multe literaturi, care-l și înspăimânta, pornește unul dintre scriitorii originari, deci și emblematici, din Basarabia, Alexie Mateevici, care conchidea la modul absolut: „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut” [apud Cimpoi, 2002: 5]. O singură limbă, da; dar o singură literatură? Ce se întâmplă cu literaturile germană și maghiară din România? Sunt ele încorporate literaturii maghiare sau germane din Ungaria și din Germania? Mai degrabă nu. Pe de altă parte, a le trata ca literaturi de sine stătătoare provoacă reacții negative. De fapt, nu avem de-a face cu literaturi, ci cu microliteraturi, a căror identitate este tocmai una de cumpănă.

Prin urmare, deși Pascale Casanova pledează pentru o Republică Mondială a Literelor, aici, în Est, funcționează ideea unei literaturi globale structurate pe principii naționale. Se vorbește încă despre o „literatură globală maghiară” sau o „literatură globală română”, ca și cum segmentele, momentan dispartate, ar putea să devină (re-devină), așa cum susține Deleuze, *totalizabile* [Deleuze, Guattari, 2013: 296]. O astfel de literatură ar trebui să unească segmentele (cu aceeași identitate etnică și lingvistică) în jurul unui Centru aflat în altă parte. Or, despre o astfel de situație imposibilă, utopică, își propune să discute studiul de față, propunând, într-un spațiu de concurență a frontierelor – culturale, politice etc. – care nu se suprapun, nu consecința unei instabilități, ci a unui echilibru.

BIBLIOGRAFIE:

- Almăjan, Slavco, 2007. *Rigoarea și fascinația extremelor*, Panciova, Editura Libertatea.
- Augé, M., 1995. *Non-places: Introduction to the anthropology of supermodernity*, Londra & New York, Verso.
- Casanova, Pascale, 2007. *Republica Mondială a Literelor*, Traducere din limba franceză de Cristina Bizu, București, Editura Curtea Veche.
- Călinescu, G., 1982. *Istoria literaturii de la origini până în prezent*, București, Editura Minerva.
- Cârdu, Petru, 2013. *Despre literatură, poezie și condiția poetului*, în „Secolul 21”, nr. 7-12.
- Cimpoi, Mihai, 2002. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Fundației Culturale Române.
- Ciobanu 2014: Mircea V. Ciobanu, *Deziluziile necesare*, Chișinău, Editura Arc, 2014.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Félix, 2007. *Kafka. Pentru o literatură minoră*, Traducere din limba franceză și postfață de Bogdan Ghiu, Editura Art.
- Deleuze, Gilles, Guattari, Félix, 2013. *Mii de platouri*, Traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, Editura Art.
- Diaconu, Mircea A., 1999. *Mășcarea Iconar. Literatură și politică în Bucovina anilor '30*, Iași, Editura Timpul.
- Diaconu, Mircea A., 2014. „Truth and knowledge in postmodernism”, în „Procedia – Social and Behavioural Sciences”, p. 137, 165-169.
- Diaconu, Mircea A., 2018. „Reading Microliterature: Langage, Ethnicity, Polyterritoriality”, în Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian (editori), *Romanian Literature as World Literature*, Bloomsbury, p. 135-156.
- Gábor, Vida, 1999. „Naționalitatea și-o împarți cu daimonul tău”, în „Vatra”, 8, p. 5.
- Hostiuc, Ștefan, 2005. *Scriitori români din Nordul Bucovinei*, București, Editura Institutului Cultural Român.
- van Meurs, Wilhelmus Petrus, 1996. *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc.

- Negură, Petru, 2014. *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni în epoca stalinistă*, Chișinău, Editura Cartier.
- Olaru, Marian, Purici, Ștefan, 1996. „*Bucovinism și homo bucovinensis*. Considerații preliminare”, în „*Analele Bucovinei*”, an III, nr. 1, p. 5-11.
- Simuț, Ion, 2005. „Există o critică regională?”, în „*România Literară*”, nr. 27.
- Szonda, Szabolcs, 2008. *Literatura maghiară din România. Aspecte cronologice și noțiuni de bază*, Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó.
- Terian, Andrei, 2013. *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, București, Editura Muzeul Literaturii Române.